

ДАНИЦА МАРКОВИЋ – ПРВА СРПСКА МОДЕРНА ПЈЕСНИКИЊА¹

Циљ овога рада је да укажемо на новине које пјесникиња Даница Марковић (1879–1932) доноси у поезију српске модерне. Посебан акценат биће стављен на тематски помак поезије ове пјесникиње, који је више него очигледан у односу на поезију коју су писале њене претходнице и савременице (Милица Стојадиновић Српкиња, Јелена Димитријевић, Лена Степановић). У краћем осврту преиспитаћемо њено писмо у свјетлу књижевне критике, у намјери да истакнемо како се поезија Данице Марковић дуго времена читала као исповједна, тј. аутобиографска, због чега се искреност издвајала као њено главно обиљежје.

Даница Марковић у поезију српске модерне доноси аутентични глас жене пјесникиње, која без зазора и са великом храброшћу пјева о интимном свијету жене. Ширећи корпус тема и мотива, ова пјесникиња ће, уједно, бити и прва која ће у српској поезији зазивати смрт драгог из перспективе ојађене и преварене жене. У љубавним жудњама Марковићева не приказује болећиву и скрушену жену, већ ону која признаје и открива своје *нечисте жуди*. Са истом отвореношћу пјева се о љубавним разочарањима, губитку виталистичке енергије, губитку женске љепоте и то у тренутку док пјесникиња има двадесет и пет година. У раду ће бити анализиран и пјесникињин однос према Богу. Ова тема заузима значајно мјесто у поезији Данице Марковић.

Кључне ријечи: српско пјесништво модерне, критичка рецепција, љубавна поезија, еротизам, мотив мртвог драгог

---

* mirjana.lukic@ffuis.edu.ba

¹ Рад је излаган на међународном научном скупу *Наука и стварност*, одржаном 22. маја 2023. године на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву.

Даница Марковић у српску књижевност „званично” је ушла 1904. године, када је из штампе изашла њена прва, изузетно хваљена књига пјесама под насловом *Тренуци*. Након афирмативне критике Димитрија Фртунића, критичара *Књижевне недеље*, стиже подршка из *Бранковој кола* од Антуна Густава Матоша, а онда и из мостарског *Пријетледа*, у којем анонимни критичар, потписан псеудонимом Харлеј, поезију Данице Марковић ставља у ред најбољих млађих пјесника, међу којима се издвајају Милорад Митровић, Алекса Шантић, Јован Дучић, Милан Ракић и Светислав Стефановић (в. Харелеј, 1905: 49–57). Још се чекао суд Јована Скерлића, главног критичара тадашње књижевности. Скерлић се убрзо огласио у *Српском књижевном гласнику* (1905), а критика је била изненађујуће афирмативна. Истина, критичар почиње текст у оштром тону, најприје указујући на мањкавости и слабости *Тренуцака*, чији га стихови неодољиво подсјећају на поезију „коју шипарице пишу својим пријатељицама у албуме” (Скерлић, 1971а: 137). Прије тога ће критичар рећи нешто и о предрасудама: „Као људима, и књигама се прилази са извесним предрасудама. Нарочито када су то стихови које су жене писале” (1971а: 137). Скерлић ће критику ипак завршити у похвалном тону, истакавши пјесникињину искреност, храброст и оригиналност. Уједно, Даница Марковић биће једина пјесникиња која се нашла у Скерлићевој *Историји нове српске књижевности*, а са три пјесме је заступљена и у чувеној *Антологији новије српске лирике* Богдана Поповића. Нема сумње да је пјесникиња веома брзо изградила своје мјесто у српској књижевности, издвојивши се као „фрапантно снажан” (Ивачковић, 1998: 77) лирски глас, који пјева искрено, сензитивно и храбро.

Четврт вијека након збирке *Тренуци*, Даница Марковић у угледној издавачкој кући „Српска књижевна задруга” објављује књигу *Тренуци и расположења* (1928), која се, како је и уочљиво из њеног наслова, надовезује на прву. Даница Марковић је прву књигу штампала без предговора и поговора, изоставивши и садржај, који је бројао двадесет и пет пјесама. У *Тренуцима и расположењима* пјесме из прве књиге подијељене су у два циклуса, „Ивањско цвеће” и „Одблесци”, са тим што су *Расположења* „обогаћена” пјесмама које су настајале у периоду од 1904. до 1928. године, распоређеним у седам циклуса: „Кајање”, „Немири”, „Посмртна љубав”, „Космички мотиви”, „Каранфили”, „Давнашње песме” и „Машта”. Предговор овај пут није изостао – написао га је Велимир Живојиновић Massuka. Похвале за искреност у исповиједању осјећања и даље су присутне, а нарочито је акцентирана доминантна тема књиге – разочараност жене у брак и

брачни живот. У фебруару 1928. године, Даница Марковић је добила велико признање – уручена јој је награда Српске краљевске академије наука и уметности (Радовановић, 2015: 282). Била је прва жена којој је ова угледна институција указала на значају. Збирка *Тренуци и раскложења*, међутим, наишла је на слаб пријем у књижевној критици. Даница Марковић је за двадесет и четири године, колико је прошло од објављивања прве књиге, доживјела крупне животне промјене², а у стваралаштву очигледно није успјела да се прилагоди новом времену. Повремено је објављивала у листовима и часописима, а прихваћена је била и од „Групе уметника”, највјероватније уз посредовање Симе Пандуровића, са којим се дружила и прије Великог рата. Међутим, судећи по броју приказа и оцјенама критичара, Даница Марковић већ је била на путу заборављавања. У том периоду (1927–1932) Даница Марковић интензивно објављује прозу у часописима *Политика*, *Ми-*

---

² Исте године када објављује прву књигу пјесама (1904) Даница Марковић ступа у брак са Момчилом Татићем, правником, адвокатом и полицијским службеником, који је потицао из веома угледне и цијењене породице. По удаји, пјесникиња је са супругом једно вријеме живјела на великом имању Татића у Раковици. Брачна идила и породично благостање нису дуго потрајали у дому Татића. Измучена болешћу плућа, која је проузроковала и честе промјене службе, Даница Марковић је превремено пензионисана 1910. године. Сеоску чамотињу, на коју се никако није могла привићи и о којој је пјевала, убрзо мијења одласком у Деспотовац, гдје њен супруг ступа у службу начелника друге класе. Од 1913. па до 1920. године Даница Марковић је, по писању њеног биографа, Бранке Радовановић, са породицом живјела у Прокупљу, највјероватније због супруговог службеног премјештаја. Остала су и свједочанства о храбром држању Данице Марковић током Топличког устанка, као и писма која је, лежећи у затвору, упутила бугарском књижевнику Ивану Вазову (Радовановић, 2015: 142–181). Крај Првог свјетског рата пјесникиња дочекује у Прокупљу. Тамо је доживјела прву у низу породичних трагедија: умире јој син Слободан. По доласку у Београд, 1920, породица живи скоро у сиромаштву, а супружници се све више удаљавају једно од другог, да би се коначно развели 1926. године. Момчило Татић се већ одао алкохолу и коцки, па послје четрнаест година брака, оставља породицу и одлази са једном емигранткињом из Русије. Потпуно отуђена од људи, Даница Марковић се окреће књижевном раду, исписујући грчевито низ приповиједака, како би од хонорара прехранила породицу. О тим тешким временима оставила је неколико писама, писаних у периоду од 1927. до 1929. године, у којима углавном моли или инсистира од уредника да јој унапријед исплате хонорар (Радовановић, 2015: 193–230).

сао, *Жена и свети* и др. Нажалост, за живота није успјела да објави књигу приповиједака.³

Двије године од објављивања друге збирке поезије појавила се и трећа књига Данице Марковић под већ познатим насловом – *Тренуци и расположења* (1930), објављена о трошку саме ауторке. У односу на претходно издање „Српске књижевне задруге“ нова збирка, по ауторкином нахођењу, била је скраћена за двадесет пет пјесама, уз двије додате, без уводне ријечи и предговора. Књижевна критика остала је готово нијема на појаву ове књиге. Стиче се утисак да је Даница Марковић била заборављена још за живота.

До нашег времена⁴, не рачунајућу неколико пригодних текстова, поезија Данице Марковић биће готово скрајнута и носиће жиг интимистичке лирике. Њене *Тренушке* још је Јован Скерлић читао као аутобиографску књигу, а Предраг Палавестра (2013: 162–163) је сматрао да се налазе на „опасној граници где се исповедна поезија изједначује с личним дневником и самотничким превирањима“. Читајући поезију ове пјесникиње као лични дневник, књижевни критичари су, у покушају да докажу тезу о присуству аутобиографских елемената у три књиге поезије, неријетко злоупотребљавали биографију Данице Марковић. Ако бисмо на основу биографије, укратко назначене у тексту, покушали да пронађемо одјеке личних страдања у стиховима Данице Марковић, испоставило би се да је то јалов посао. Из њених пјесама не можемо ни наслутити да је сахранила троје дјете, да се

---

³ Цјелокупан прозни опус ове књижевнице остао је расут по књижевним новинама и часописима, а на објављивање је чекао све до 2003. године. Марија Обровић је из ондашње периодике, у којој је Даница Марковић објављивала, сабрала укупно двадесет и девет приповиједака и објавила их у књизи *Кућачица и змија*, у издању Градске библиотеке „Владислав Петковић Дис“ у Чачку. Након ове књиге, истражујући податке за библиографију Данице Марковић, Милица Баковић пронашла је још три приповијетке које Марија Обровић није уврстила у књигу. Ријеч је о прози: „Девојка из Палилуле“, „Увели пупољак“ и „Јасеничанин у Топлици“.

⁴ Почетком XXI вијека јавља се велико интересовање научне јавности за дјело Данице Марковић са текстовима Миливоја Ненина, Зорице Хаџић, Славице Гароње-Радованац, Бранке Радовановић, Милице Баковић и других. О њеном стваралаштву написан је и зборник *Тренуци Данице Марковић*, у коме су објављени радови са научног скупа „Познато и непознато о Даници Марковић“, који је одржан у Чачку 11. и 12. маја 2006. године. Скуп су организовали Градска библиотека „Владислав Петковић Дис“ из Чачка и Институт за књижевност и уметност из Београда. Намјера организатора скупа била је да се из нове перспективе и са сакупљеним искуством, освијетли цјелокупни књижевни рад (прозни и поетски) Данице Марковић.

развела нити да је у сиромаштву одгајала нејаку дјецу. Такве тренутке Даница Марковић не стихује. Континуирано датирање пјесама у *Тренуцима*, које је наводило критику на помисао да је ријеч о исповијестима везаним за исписани датум, Марковићева је уклонила у наредним збиркама, највјероватније у намјери да избрише везу између личног живота и поезије, између лирског ја и ауторског ја. Магдалена Кох, пољска теоретичарка рода, с правом биљежи како пјесникиња приказује лирску аутобиографију женског рода, али „по новом принципу – изнад поретка сопствене биографије и зато гради својеврсну митологију женскости уопште” (Кох, 2007: 115).

Тематски помак у односу на претходнице Данице Марковић уочљив је, најприје, у сликању снажне жене и увођењу мушкарца као објекта поезије. Милица Стојадиновић Српкиња, примјера ради, готово да није имала љубавних стихова. Јован Скерлић (1971б: 123–145) биљежи да је ова „Врдничка Вила”, која је „била рођена за љубав”, црвенила од саме ријечи „љубав”. Јелена Димитријевић у *Јелениним пјесмама* из 1894, избјегава да стихује у првом лицу, а уколико пропјева о љубавним јадима, учиниће то из визуре мушкарца. Ни почетком XX вијека српске пјесникиње нису се одважиле да о љубави запјевају у првом лицу. Примјер је данас заборављена Лена Степановић која објављује *Песме* 1904, исте године када и Даница Марковић објављује прву збирку. Цио низ пјесникиња, које се у часописима потписују најчешће само именима, вјероватно у стрепњи од осуде околине, исписују пјесме баналног садржаја и млаких стихова. Драгиша Витошевић (1975: 110) тим поводом биљежи: „Према тој жалосној ропској пракси дошла је Даница Марковић као одважан и изазован глас побуне”. Истина, по исказивању љубавних жудњи и болу љубавних патњи, Даница Марковић претходила је само Драга Дејановић. Да стихови Данице Марковић истински означавају побуну против патријархалних стега, пјевањем о страсти и то директно и отворено, свједоче и стихови из пјесме „Чежња”:

Твој мили лик ми буди
У срцу нечисте жуди;
Огањ ме сагорева очију твојих јасних.
– О, дај ми усне рујне
И ходи на моје груди,
Па бар нек згорим пламом пољуба твојих,
страсних („Чежња”, Марковић, 1928: 39).⁵

⁵ У наставку текста цитирамо по истом издању, биљежећи у заградама и наслов пјесме. На исти начин наводимо пјесме других пјесника.

Лирска јунакиња у љубавној поезији Данице Марковић није бољећива и скрушена, напротив, она отворено признаје да су њене жудње „нечисте”, те да само мушкарац може угасити „огањ”, који је запалио својим „милим ликом”. Са једнаком отвореношћу пјева се о меланхолији, љубавним разочарањима, љубавној освети или ивањском цвијећу као симболу флоралне еротике. Даница Марковић на тај начин шири корпус мотива и тема из интимног свијета жене.

У стваралаштву Данице Марковић посебно се издваја антологијска пјесма „На бунару” (1928: 13), у којој су тек наговијештене љубавне насладе двоје младих. Еротски аспект пјесме заправо је сакривен у симболичним сликама и без пажљивијег читања лако се може превидјети. Да је у пјесми нешто загонетно и сакривено, запазиће и критичар Димитрије Фртунић, али ће, избјегавајући прецизност у тумачењу, суд оставити читаатељкама:

У осталом, ја ову песму нећу да дирам: суд о њој остављам читаатељицама које ће га најумесније изрећи. Што се мене лично тиче, ја против песме, у њеној целини, немам ништа (Фртунић [Fortuna⁶], 1905: 22).

Свијет двоје младих у овој пјесми је идиличан: ведар дан „наговештава пролеће”, њихове кораке „покрај ливада” испратио је глас „обесне детињске среће”, а усхићени љепотом природе, млади „здраве” пастире и њихова стада. Најзад, у веселом ходу стижу до бунара и на мирној површини воде огледају лица:

И дишућ' мирис расцветаних љубичица,
Што свежи дах гоњаше из оближњег луга,
Са осмехом блаженства огледали смо лица
На тихој површини воденога круга.

Ал' у том часу жеђ нас је морила љута;
Жарка се жеља јави да је утолимо;
И ти спусти ведро; за некол'ко тренута
Свежу воду писмо да, жеђ угасимо.

Пјесникиња се у овим стиховима служи симболиком воде, која је чиста и непомућена прије утољења жеђи љубавника (у буквалном и еротском значењу), да би након љубавног сусрета постала уморна и мутна, па у њој млади више не могу огледати лице:

---

⁶ Псеудоним под којим је објављен приказ.

Угасивши жеђ љуту пресићени смо стали,
Са утољеном жељом дубоко оданули,
И заједничком мишљу смо се погледали,
Па, пристув бунару, над воду нагнули.

Ал' у дубини плахи се колути вили.
Невино задовољство што нам радост чини
Изгубили смо! Жеђ љуту смо утопили;
Ал' доле на умаласаној површини,

Ах, не могосмо више огледати лица...
И залуд сва лепота пролетњега дана,
И свеж мирис расцветаних љубичица,
И нежна песма из пастирска стана...

(„На бунару”, Марковић, 1928: 13)

Са губитком чедности као да је и лепота природе усахла пред очима љубавника. Угасивши жеђ *нечистић жуди*, замутили су воду у бунару и тако покварили сопствене одразе на воденој површини. Отуда и извјесни стид („Ах, не могосмо више огледати лица”) због нарушених норми „патријархата у коме је важно жеднети, али и истрајати у тој жеђи” (Шеатовић-Димитријевић, 2007: 103). Због прекорачења неписаних правила, у задњим строфама присутне су сјета и туга због губитка чедности и изгубљеног раја („И залуд сва лепота пролетњега дана,/ И свеж мирис расцветаних љубичица). Слична типска ситуација двоје младих на извору присутна је у пјесми „Девојка на студенцу” Бранка Радичевића. Еротика је наговјештена у облику алузије, гдје девојка пролазнику – младићу додаје крчаг воде, који се симболично разбија у разиграном осмерцу:

Дође момче црна ока
На коњицу лака скока,
Поздрави ме, зборит оде:
„Дајде, селе, мало воде! ”
Ове речи – слатке стреле –
Минуше ми груди беле,
Скочи млада, њему стигох,
Диго крчаг, руку дигох.
Рука дркта... Крчаг доле...
Оде на две на три поле.

(„Девојка на студенцу”, Марковић, 1928: 11)

Даница Марковић пјева у дугим, наративним дванаестерцима, а Радичевић у полетним осмерцима; њен лирски субјект стидљиво

проговара о рушењу стега и на крају осјећа срам и nelaгoду, за разлику од готово декоративног женског гласа из пјесме „Девојка на студенцу”, који не осјећа кајање, нити зазира од осуда: „Кад би сада опет дошo/ Ма и овај други пошo!”⁷

Нови сензибилитет поезије Данице Марковић био је препознат најприје у љубавној лирици, у коју је уносила нове теме (плотско, подсвјесно, гашење либида), до тада несвојствене њеним претходницама и савременицама. Такође, Даница Марковић у српску поезију први пут уводи мотив мртвог драгог и то у пјесми „Мајска елегија” (1928: 24–25). Наиме, лирска јунакиња евоцира сјећање на један далеки мај када је „ридала тужно” над отвореном раком, у намјери да сузама и „страдањем тешким” искупи љубавника од блиске смрти:

Страдањем тешким и безбројем јада
Зајазих раку, искупих те тада.

Безумља пуста, да удеса клета!
Ја те искупих, отргох од раке
А ти се вину у наручје света.
Пригрли живот без радости сваке;
И ја те немам... Нови бол се диже
И старих дана страдање ме стиже.

Драги је искупљен од смрти, али се отада „винуо у наручје света”, оставивши лирску јунакињу саму у новом болу који јој је нанио својим одласком. Тада се у уму остављене и разочаране жене јавља мисао о његовој смрти. У ствари, она је прижељкује и пркосно зазива. „О тешко ми је што сад не почиваш/ Под хумком ниском где би да се моли/ Очајна душа вечни сан где сниваш/ Успаван чврсто у дубину доле”. Лирска јунакиња, парадоксално, јеца и тужи што бивши драги није мртав, јер вјерује да би његов гроб био једина утјеха за нанесену моралну увреду:

Ал' ти још живиш за мене те није –
Пуста будућност преда мном се крије.

А имала бих и прошлост и сузе
И хумку твоју – смисo бола свега –

---

⁷ Наведене пјесме, Бранкова и Даничина, несумњиво су инспирисане народном поезијом, у којој налазимо сличну поетску слику отмице дјевојке. Наиме, на извору дјевојка – водоноша младићу – пролазнику додаје крчаг воде, а он, намјесто њега, узима дјевојку за руку и одводи је са собом (Мальцев, 1989: 78–100).

А твој ми живот ево све то узео,
Зазоран с тебе, а ти пресит њега.
Пред недогледом будућности ледне
Споменик где је прошлости нам чедне?!

(„Мајска елегија”, Марковић, 1928: 24–25)

Жена у лирици Данице Марковић каткад је осветољубива и охолола, али увијек поносна у болу и патњи. У овим стиховима први пут у српској поезији лирски субјект зазива смрт драгог из перспективе остављене жене. Радомира Константиновића ова пјесма је нагнала да забиљежи како Даница Марковић своје *женско пјесничко ја* користи искључиво као граматичку категорију (Konstantinović, 1983: 180). Љиљана Ђурђић опет побија ову тезу, тврдећи да је у „Мајској елегији” присутно „исконско (али и програмско) женство које разуме да много више стоји удовица него распуштеница у српској култури” (1989: 116–117). Наиме, у патријархалном коду происходило би да удовица, за разлику од распуштенице, има бољи статус у грађанском друштву, тј. лишена је друштвене осуде и има право на поштовање. У том случају, хипотетички „мртви драги” могао би вратити остављеној жени друштвени углед, па се зато и машта о његовој смрти. Иако се ове двије интерпретације разилазе у погледу аутентичности пјесничког гласа, који је, или замјена граматичких категорија или родно кодирана пјесма, мишљења смо да је ријеч о снажном психолошком доживљају бијеса и очаја преварене жене, који су усмјерени на онога ко је извор бола.

Мотиви губитка виталистичке енергије, процес старења, боре и сиједије у коси, у поезији ове пјесникиње заузимају значајно мјесто. Занимљиво је и то што Даница Марковић о овој теми пјева са свега двадесет и пет година. На примјер, у пјесми „У сутон” одумирање младости се доживљава, парадоксално, са извјесним задовољством, јер је јунакиња „на то била спремна још одавно”. Можда најбољи примјер мотива губитка атрибута женске љепоте проналазимо у пјесми „Савремена исповест”:

Осећам како утискује боре
Живот у душу и на лице моје.

Из мене грца остарела жена.
И једна жртва неповратног доба,
У малодушном страху од времена,
Бежим у сутон полутамних соба [...]

(„Савремена исповест”, Марковић, 1928: 70–71).

Сличан страх од старости присутан је у поезији Милана Ракића:

– Кад помислим, драга, да ће доћи време
Кад за мене неће постојати жена,
Кад ће чула моја редом да занеме,
И страсти да прођу као дим и пена.

(„Очајна песма”, Ракић, 1970: 60–61)

У својој поезији Даница Марковић прецизно истиче женски идентитет лирског субјекта, више по принципу контраста неголи подражавања. За примјер узимамо пјесму „Песма човеку”, коју ћемо читати као одговор на Дучићеву пјесму „Песма жени”. У обје пјесме имамо лирског субјекта, који је граматички маркиран, у складу са родом аутора. Код Марковићеве имамо женско *ја* које се обраћа мушком *џи*, а код Дучића обрнуто. Обје пјесме служе се формом апострофе и методом контраста, који почива на спајању стварности и маште. Мушкарац Данице Марковић и жена Јована Дучића представљају идеалног драгог/драгу, који су створени у сновима и машти, и живе једино у њима. Код Дучића имамо више пута истицану хладну мирноћу у оквирима артистички исклесане строфе, а код Марковићеве немир и напетост:

Ти си мој тренутак, и моја сен, и сјајна
Моја реч у шуму; мој корак, и блудња;
Само си лепота колико си тајна;
И само истина колико си жудња.

Од мог привиђења ти си цела ткани,
Твој је плашт сунчани од мог сна испреден;
Ти беше мисао моја очарана;
Символ свих таштина поразан и леден,

А ти не постојиш нити си постојала;
Рођена у мојој машти и чами,
На сунцу мог срца ти си само сјала:
Јер све што љубимо створили смо сами.

(„Песма жени”, Дучић, 2006: 193)

Даница Марковић не идеализује у овој мјери лирског објекта, елементи његове сакрализације се мешају са свакодневним пољем *profanum* и на тај начин ауторка ствара напетост која се заснива на контрастима љубав–мржња, обожавање–проклињање, занос–патња (Кох, 2007: 145).

Мушкарац постаје само објекат лирске слике, док је у центру активни женски субјект са цијелом палетом осјећања. Дакле, улоге су замијењене:

Кò тајна догма живота
За значај твој нескривени,
Твоја заводна лепота
Култ заче пагански у мени;
Да подигох ти олтар,
Највећи и најлепши од свих,
И принесох ти на дар
Свој најзвучнији стих.

Али вај! Ти кумир ниси,
Што га машта роди.
Удес женин ти си,
Човек – њен судбоносни сан;

Недогледно испаштање
Ил' доживотно маштање;
Пораз и бол њен дубоки,
Спокојство њено и немир,
Победа и стег широки
Тамница њена ил' свемир,
Сва садржина живота –
Цвети њене и Голгота.

(„Песма човеку”, Марковић, 1928: 111–112)

Миливој Ненин, историчар књижевности, чији текстови о животу, дјелу и рецепцији Данице Марковић бивају незаобилазни у сваком новом читању, убједљиво биљежи о пјесникињиној тежњи да освоји тада искључиво мушки простор, захваљујући, прије свега, њеној одлучности да се објекат претвори у субјекат:

Наиме, она пева померајући улогу жене (ту имамо напуштање оног „нисам вила да вијам облаке / већ девојка да гледам преда се”), померајући оно што је патријархални морал – мислим притом на распоређене улоге у једној заједници. Даница Марковић осваја простор поезије који је унеколико забрањен за жене. То освајање простора и Матош и Скерлић, али и Фртунић и Илија Ивачковић назваће искреношћу Данице Марковић. (На страну што после првог пажљивијег читања, данас, то изгледа најпре као одлучност. Као одлучност да објекат постане субјекат) (Ненин, 2006: 147).

Ненин на овом мјесту, по критеријуму искрености, Даницу Марковић супротставља Милану Ракићу, који позира – усамљен у салону, док је самоћа Марковићеве аутентична и није упућена другима. По Ненину, та аутентичност је додатно потцртана одсуством дијалога у поезији Данице Марковић. Без обзира на то ко предњачи у погледу искрености у исповједним тоновима, несумњиво је да се ова женска поезија креће у развојним токовима тадашње српске поезије и да је Даница Марковић имала исте пјесничке преокупације као и њени савременици.

Лирска јунакиња Данице Марковић, остављена или разочарана, одмеће се од мушкарца у свијет маште и просторе космоса. *Тренушке и расиоложења* завршавају циклуси „Космички мотиви” и „Машта”, па се намеће утисак да је овај жуђени простор лирском субјекту отворио нове духовне видике са једне стране, али и да се ослободио утицаја патријархата, са друге стране. У пјесми „Одломак” лирски субјект у дијалогу са мушкарцем отворено казује:

Видици моји недокучени су
Очима Вашим, зена уморних.
Јаук и усхит неразлучни су
Истока мојег зора суморних.

Ви нисте човек мојих надања:
У машти мојој места Вам нема.

(„Одломак”, Марковић, 1928: 77)

Даље, у пјевању Д. Марковић проналазимо различите мијене лирскога субјекта, од идеализације, преко увиђања мана пјесничког објекта, до детронизације љубави. Од фигуре идеалног драгог и слике срећне љубави („Ноћна идила”), који је на једном мјесту оличен у средњовјековног витеза („Витез на коњу”), до слике супруга који постаје извор бола („После”, „Живот”, „Меланхолија”, „Тамна исповест”⁸) и повод за прижељкивање *мршвої граїої*, мушкарац је, на крају, „еволуирао” до симбола мужјака пчеле из пјесме „Лет у висине”. Служећи се симболиком из природе, пјесникиња опозицију мушкарац-жена приказује преко свијета пчела: матице и трута. Симболично наглашавајући поредак из природе, по коме је матица издво-

---

⁸ У наведеним пјесмама основне теме су разочарања лирског субјекта у брак као институцију, презир према лицемјерном грађанском моралу и дубока резигнација због незавидног положаја жене у патријархалном друштву. Доминантна су осјећања безизлаза, чамотиње и досаде, као и свијест о томе да се преокрене зла коб.

жена из роја због способности продужетка врсте и могућности опстанка, можемо претпоставити да је пјесникиња имала намјеру да прикаже преображај лирског субјекта. Жена попут пчелине матице, у овој пјесми, постаје свјесна своје превласти:

Таштином понет, једанпут само
Винуо си се за мном у моје висине.
И усхит твој машту моју тамо
Достигао је, и, у тренут величине,
Оплодио је обиљем без краја.

Но за мене не постојиш више
После мисије твоје извршене
Из мог живота удес тебе брише.
Успомена си само сад за мене.

Тако и трут који, једини у роју,
Успе да у зрачним стигне висинама
Краљицу невесту, кад задаћу своју
Изврши он прсне и згори од плама.
А матица жудњом у светлости вођена
Остане за цео живот оплођена.

(„Лет у висине”, Марковић, 1928: 120–121)

У првој строфи препознајемо лажно слављење лирског објекта („Таштином понет”, једанпут само/ Винуо си се за мном у моје висине”) који, у ствари, има само једну улогу и једну мисију у животу лирског субјекта – оплодњу. Трут, који се помиње у посљедњој строфи пјесме, симболизује мушкарца којем је повјерена улога да изврши своју мисију у репродуктивном периоду жене, да би га она, на крају, прогнала из живота и постала „краљица невеста” у краљевству маште. Висине за којима жуди лирски субјект, мушкарац није способан да досегне. „Код Данице Марковић слика матице је симбол чисте женске душе и доминације матријархалног принципа” (Кох, 2007: 152).

У пјесми „Моји дани и ноћи” из циклуса „Машта” још експлицитније је изражена жеља за ослобођењем личности од стега грађанског морала и жудња за слободом и узлетима:

И на врхунцу своје моћи,
Међ’ сазвежђима својег дела,
Царује машта моја смела.
У ове моје сјајне ноћи,
Победница над свим ја где сам,
Знам и осећам да Аз јесам.

(„Моји дани и ноћи”, Марковић, 1928: 140)

У циклусу „Космички мотиви” пјесникиња се још више удаљава од теме љубави и мушкарца као извора бола. Сјајне звијезде и космос тада постају бескрајни простор за битисање лирског субјекта који побједнички кличе: „Васиона је постојбина душе моје” („Доживљај”). Међутим, космичка поезија Данице Марковић није репрезентативна за самјеравање њене пјесничке снаге. Још је Ксенија Атанасијевић (1939: 782) уочила да је пјесникињино одушевљење космосом исувише „стилизовано и апстрактно”, тј. да јој је недостајало „филозофске рутине и настројења” да би са успјехом могла обрадити космичке мотиве. Даница Марковић, једноставно, није имала довољно пјесничке снаге да досегне космичке визије једног Диса, као што није могла ући у дубље танатолошке сфере мртвог драгог, како је то чинио Сима Пандуровић.

Исидора Секулић је већ указала на усамљени лик Данице Марковић: окренута леђима друму и свијету, Даница Марковић је сједила поред прозора загледана, највјероватније, у свијет који је за себе изградила и у коме није било мјеста за друге (в. Секулић, 1932: 44–47). Пјесникиња самоћу, чини се, заиста није доживљавала као позу, нити је имала намјеру да истакне само загушљиву малограђанску средину. Самоћа је била, прије свега, одраз њене преосјетљиве природе и неуспјелих покушаја да се прилагоди свијету који је окружује. У тој дубокој усамљености, изолована од свијета, Даница Марковић се, окренута властитом болу и страдању, успјела завадити са Богом. Драгиша Витошевић у двотомној монографији *Српско пјесништво 1901–1914* једно поглавље посвећује пјесницима који „показују истовремено и отпор, немар или равнодушност према Богу” (1975: 120–122). Ова новина у српској поезији с почетка 20. вијека, према његовим ријечима, представља смјелост да се испоље „јеретички, побуњенички тренуци, који каткад личе на безбожништво”. Истина, то су најчешће биле препирке или свађа са Богом, у намјери да се остави утисак, јер „бунећи се против божанства, наши песници с почетка века се, у ствари, пре свега буне против својих земљака – малограђана.” У ту групу пјесника, Витошевић је укључио и „ретко храбру” Даницу Марковић, која се већ у пјесми „Без натписа” (1908) са „Богом завадила”.

Бог као тема у лирици Данице Марковић први пут се јавља у збирци *Тренуци*, али се однос према њему мијењао са развојем њене пјесничке личности. У пјесмама из прве збирке опажамо скрушен однос према Свевишњем, уз присуство религиозног страха, а потом и преиспитивање воље божије:

Протоком ми сузе теку,
Склапам руке у немоћи
И молим се Бог-Човеку,
Неће ли ми он помоћи.

(„Нисам знала шта то значи”, Марковић, 1928: 39)

Сумор се у тешким живот уплео –
Велики Боже, јеси л’ ти тако хтео.

Боже, је ли и то твоја воља била?

(„Зимње вече на селу”, Марковић, 1928: 41–42)

Последњи стихови указују на нешто заоштренији однос са Творцем, а питања која му лирски субјект упућује садрже у себи призив сважалачке ироније. Апострофирањем Бога у прве двије строфе пјесме „Зимње вече на селу”⁹, јасно је ко се сматра одговорним за животне поразе. У појединим стиховима пјесникања је страдање сопствене душе, коју су људи разапели, поистовјећивала са распећем Богочовјека:

Распеше ми душу на крст онај што га
Изодавна ношах. И да одговара
Овај удес оном из времена стара
Евађелској причи о распећу Бога
Не изосташе два демонска чеда:
Крај душе су били завист и увреда

(„Песма о распетој души”, Марковић, 1928: 57)

До раскола са Свемогућим долази онога тренутка када се лирско ја пожали на додијељену казну, несамјерљиво већу од њених гријехова. У пјесми „Несаница”, на примјер, лирски субјект се уздиже до божанских висина и пркосно узвикује: „Осећам да у збирању снага/ Епицентар сам свих потреса!” У намјери да ослушне глас Творца, лирски субјект ће, међутим, остати ускраћен за одређене одговоре. Тада, и поред снажног бунта, остаје једино страх од Творчеве божанске мисли:

---

⁹ Пјесма „Зимње вече на селу” највјероватније је настала под утицајем поезије Војислава Илића. Опис зимске вечери и „једноставност сивих облака” умногоме подсјећају на сиво, суморно небо из лирике Војислава Илића. Највјероватније су Морфеј, Прометеј и Бореј, против чијег присуства је протествовао Скерлић, из Илићеве поезије „долутали” у поезију Марковићеве.

Зашто ме, Боже, свих радости земних лиши?!
Зашто многу моју молитву не услиши?!
Зашто хоћеш да те се бојим, место да те волим;

Ти, што све дарујеш, све си ми одузео,
Одузео си ми снагу, младост и прегнуће.
Звезде си застро облацима сивим.
Бојим се тог сумрака, без наде на свануће:
Страх ме од тебе, страх од смрти, страх да живим.

(„Бунтовни псалм”, Марковић, 1928: 82–83)

Ови „страшни стихови”, које Горана Раичевић чита као „непосредни страх од Бога”, носе „екстремно и искључиво обиљежје женскости” (Раичевић, 2007: 176). Већ из наслова пјесме и цитираних стихова јасно се уочава да они не наликују старозавјетним псалмима, већ да представљају њихову негацију. Реторска питања, у којима се Свевишњи ставља у раван човјека, чине алузију на *Сћари завјети* у којем наилазимо на Аврамове расправе са Богом и у којима му противрјечи као обичном бићу. Послије низа постављених питања, катарзично се признају властите мане и слабости, али лирски субјект и даље осјећа да је цио живот провела без божије милости. Ксенија Атанасијевић у есеју о Даници Марковић управо издваја ову пјесму, објашњавајући тему Бога у њеном стваралаштву као израз горчине и побуне против божанства „које човеку систематски одузима један по један душевни ослонац” (1939: 763).

Пјесма „Без натписа” представља први отворени обрачун Данице Марковић са Богом. Разлог за заваду са Свевишњим проналазимо у прва два стиха друге строфе: „Најдраже благо што може да даде/ Удес и живот, смрћу закри ћивот”. Дакле, ријеч је о смрти драге особе, иако није тачно прецизирано да ли се ради о дјетету, љубавнику или блиском сроднику. За смисао пјесме, ова чињеница и није од пресудне важности. Бог се помиње у пролошком и епилошком дијелу пјесме, док у средишњим дијеловима лирски субјект исповиједа губитак вјере и наде. Од тренутка када је „раскрстила са небом” од кога је негда тражила надахнуће, јунакиња је одлучила да без зазора *све* са подсмјехом одбаци: „Ропћем и хулим и ругам се свему:/ Истини, култу, заблуди, проблему.” Овакви покушаји лирском субјекту доносе, парадоксално, ослобођење од религиозног страха. Међутим, послије отклона од Бога, живот се претвара у „пустош и згариште”:

У пароксизму бола што ме свије,
Ја чупам срце, што удеса злога,
Злосрећним ритмом прошлих тежња бије,
Крваво срце без неба и Бога,
Што нити мени, нити иком треба –
То худо срце без Бога и неба.

(„Без натписа”, Марковић, 1928: 66)

У посљедњем циклусу пјесама – „Машта” пјесникиња се успјела измирити са Богом. Захваљујућу узлетима сопствене маште, она се успјела приближити оностраном, али и тада ће величати сопствену побједу, узвикујући „Аз јесам”. Међутим, у грађењу односа човјек – Бог, Даница Марковић недостаје рафинираности и fine изнијансираности, какве наилазимо, на примјер, у поезији Јована Дучића. Без веће промишљености и суптилности у грађењу и развијању оваквог односа, чини нам се да она стихијски ниже стихове у којима се истовремено и мири и свађа са Творцем.

Ксенија Атанасијевић, која је успјешно и надахнуто писала и књижевну критику, препознала је нов сензитивитет поезије Данице Марковић, забиљеживши како је она „прва српска пјесникиња која је имала јасна схватања о захтевима модерне поезије” (1939: 761). У оквиру српске модерне, поезија Данице Марковић несумњиво је добијела аутентични женски глас (несрећне и разочаране жене), унутрашњи доживљај времена, еротизацију поезије, као и богату флоралну симболику. О интимном свијету жене, за разлику од њених претходница, ова пјесникиња је пјевала са великом храброшћу, отворено и без зазора, откривајући плотску страну њеног бића – *нечистије жуди* и *очи њуне звезда*. Са једнаком отвореношћу Даница Марковић је пјевала о љубавним разочарањима, сликајући каткад осветољубиву („Мајска елегија”) и охолу жену, која је у болу, опет, увијек поносна и достојанствена. У појединим лирским остварењима, ова пјесникиња није пропустила да устихује оно о чему се није говорило, а камоли пјевало – разочараност у брак као институцију и резигнацију због незавидног положаја жене у патријархалном друштву. Оваквим тематским помаком поезије, коју је грчевито исписивала бјежећи од животних недаћа, Даница Марковић је са правом заслужила епитет прве српске модерне пјесникиње.

Извори

- Димитријевић, Ј (1894). *Јеленине ђесме*. Ниш: Ж. Радовановић.
- Дучић, Ј. (2006). *Песме*. Приредио Слободан Жикић. Београд: Бео-синг.
- Марковић, Д. (1928). *Тренуци и расјоложења*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Радичевић, Б. (2004). *Најлејше ђесме Бранка Радичевића*. Београд: Просвета.
- Ракић, М. (1970). *Песме*. Избор и предговор Зоран Гавриловић. Нови Сад–Београд: Матица српска–Српска књижевна задруга.
- Степановић, Л. (1904). *Песме*. Београд: [б.и].

Литература

- Атанасијевић, К. (1939). Лик једне наше песникиње. *XX век: ђоли-џички дневни листи*, II (5), 761–763.
- Витошевић, Д. (1975). *Срјско ђесништво (1901–1914): раздобље, развој, обележја*. Београд: „Вук Караџић”.
- Ђурђић, Љ. (1989). О алхемијском покушају Данице Марковић (поговор). У Д. Марковић, *Песме о алхемијском ђокушају (111–120)*. Горњи Милановац: Дечје новине.
- Ивачковић, И. (1998). *О срјским ђисцима*. Нови Сад: Светови.
- Кох, М. (2007). Између стварности и маште или лирска аутобиографија жене у песништву Данице Марковић. У С. Пековић (Прир.), *Тренуци Данице Марковић: Зборник радоова (143–158)*. Београд–Чачак: Институт за књижевност и уметност–Градска библиотека „Владислав Петковић Дис”.
- Мальцев, Г. И. (1989). *Традиционне формуле русској народној необрядовой лирики: исследование ђо эстетике усђно-ђоэђической канона*. Ленинград: Наука.
- Ненин, М. (2006). *Срјска ђесничка модерна*. Нови Сад: Венцловић.
- Палавестра, П. (2013). *Исђорија модерне срјске књижевности: злајно доба 1892–1918*. Београд: Службени гласник.
- Радовановић, Б. (2015). *Даница: очи ђуне звезда, руке ђуне шрња*. Београд: Службени гласник.
- Раичевић, Г. (2007). Поезија Данице Марковић између женског писма и патријархалне традиције. У С. Пековић (Прир.), *Тренуци Данице Марковић: Зборник радоова (167–177)*. Београд–Чачак: Институт за књижевност и уметност–Градска библиотека „Владислав Петковић Дис”.

- Секулић, И. (1932). За добар спомен Данице Марковић. *Српски књижевни гласник*, XXXVII (1), 44–47.
- Скерлић, Ј. (1971а). Даница Марковић. У Р. Константиновић (Прир.), *Кришике II* (137–141). Београд–Нови Сад: Српска књижевна задруга–Матица српска.
- Скерлић, Ј. (1971б). Милица Стојадиновић-Српкиња. У Р. Константиновић (Прир.), *Кришике I* (123–145). Београд–Нови Сад: Српска књижевна задруга–Матица српска.
- Фртунић, Д. [Fortuna] (1904). Даница Марковић: *Тренуци*, 1904. г. *Књижевна недеља I* (2), 20–24.
- Харлеј (1905). Даница Марковић: *Тренуци. Пријелег, IV* (III–IV), 49–57.
- Шеатовић-Димитријевић, С. (2007). Нови сензибилитет српске модерне у љубавној поезији Данице Марковић. У С. Пековић (Прир.), *Тренуци Данице Марковић: Зборник радова* (99–109). Београд–Чачак: Институт за књижевност и уметност–Градска библиотека „Владислав Петковић Дис”.

***

Konstantinović, R. (1983). *Biće i jezik 5: U iskustvu pesnika srpske kulture dvadesetog veka*. Beograd–Novi Sad: Prosveta–Rad.

Mirjana M. Lukić

DANICA MARKOVIĆ – THE FIRST MODERN SERBIAN POETESS

Summary

The aim of this paper is to highlight the innovations which the poetess Danica Marković (1879–1932) brought to Serbian poetry of the late 19th and early 20th centuries. Special emphasis is placed on the thematic shift in the poetry of this poetess, which is more than evident in comparison to the poetry written by her predecessors and contemporaries (Milica Stojadinović Srpkinja, Jelena Dimitrijević, and Lena Stepanović). In a brief overview, we have reexamined her work in the light of literary criticism, intending to emphasize how Danica Marković's poetry was long regarded as confessional, i.e., autobiographical, which is why sincerity stood out as its main characteristic.

The poetess published three books of poetry during her lifetime. The first, titled *Trenuci (Moments)*, was printed in 1904 and immediately gained the favor of literary critics upon its release. Jovan Skerlić, the most influential literary critic of that time, wrote about it, and his critique was surprisingly positive and affirmative. The second book, *Trenuci i raspoloženja (Moments and Moods)*, was published in 1928 by the prestigious publishing house “Srpska književna zadruga.” As is evident from its title, it is a continuation of the first book. A year after the collection's publication, in 1929 Danica Marković received significant recognition – she was awarded the prize of the Serbian Royal Academy of Sciences and Arts. She was the first woman to be acknowledged by this prestigious institution. However, judging by the number of reviews and critics' assessments, Danica Marković was already on the path to obscurity.

Two years after the publication of the second poetry collection, the third book by Danica Marković appeared under the familiar title – *Trenuci i raspoloženja (1930)*, published at the author's expense. Literary critics did not pay much attention to this book. It seems that Danica Marković was forgotten even during her lifetime. Until our time, excluding a few adapted texts, Danica Marković's poetry would be sidelined and branded with the mark of intimate lyricism.

Danica Marković brings an authentic voice of a female poet to Serbian modern poetry, writing about the intimate world of women without aversion and with great courage, a quality her predecessors did

not express. Expanding the corpus of themes and motifs, this poetess would also be the first in Serbian poetry to invoke the death of a loved one from the perspective of a betrayed and deceived woman. That woman is sometimes vindictive and arrogant, but in her pain, she is always dignified and proud. In her descriptions of love and desire, Marković does not portray a pained and crushed woman, but one who acknowledges and reveals the physical aspect of being. With the same openness, she wrote about love's disappointments, the loss of vital energy, and the loss of feminine beauty; all when the poetess was only twenty-five years old. Danica Marković, long overlooked and almost forgotten until today, rightfully earned the title of the first Serbian modern poetess through the thematic shift in her poetry, which she fervently penned while escaping life's hardships.

Key words: Serbian Modern poetry, critical reception, love poetry, eroticism, motif of the dead beloved